

G. KOMORÓCZY EMŐKE

KASSÁK „DUNATÁJI PATRIOTIZMUSA”

(A KASSÁK-KÖR KAPCSOLATAI AZ UTÓDÁLLAMOK
IFJÚSÁGÁVAL A 20-AS ÉVEKBEN)

A Tanácsköztársaság leverése után emigrációba kényszerült, valamint az első világháború utáni békeszerződések következtében határon kívül rekedt fiatal baloldali értelmiség egy része az Adysugallta „dunatáji patriotizmus” elvét követve vallotta: „Árpád hazájában” a nép csak akkor található otthonra, ha az „elnyomottak, összetörtek, magyarok és nem magyarok” a korábbi nemzetiségi sérelmeket félretelve, egymással összefogva egy közös eszmei haza: a szocialista Közép-Európa megteremtését készítik elő.

A Kassák köré szerveződő fiatalok egyetértettek abban, hogy a forradalmi események kudarcából le kell vonni a tanulságot: az elnyomottak tömegei még nem értek meg arra, hogy kezükbe vehessék sorsuk irányítását, ezért egy jövőbeni forradalom csak akkor vezethet eredményre, ha azt öntudatos, eszmék és eszmények vezérelte, a „kultúrájukban forradalmasított”, saját jövőjük tétjét megérteni képes emberek (a „kollektív individuumok”) vívják végig. „A házak építését nem lehet a tetővel kezdeni” – írja Kassák a 9. számozott versében, s már 1920 derekán, a bécsi MA 1. számában kitér az új feladatra: „Csak a lélek felszabadulása biztosíthatja a testet az új igába töréstől . . . Kultúrát tehát! – és megint kultúrát!”¹ S késedelem nélkül hozzálát az emigráció szellemi neveléséhez.

¹ Kassák: *A világ művészeihez (An die Künstler aller Länder)* című kétnyelvű kiáltványa a MA 1920. májusi – első bécsi – száma élén.

Az európai avantgárd élvonalával való lépéstartás, a német *Der Sturm*, az orosz *Vesce*, a holland *De Stijl*, a párizsi *L'Esprit Nouveau* folyóiratokkal való szoros együttműködés mellett fokozatosan kiépíti kapcsolatait a szlovenszkói, vajdasági, romániai magyar és nem magyar fiatalokkal; magyar nyelvű, de az illető ország kultúrájára is figyelő szellemi fórumok megteremtését inspirálva. A kulturális nevelést társadalmi tudatformáló mozgalommá kívánja szélesíteni. Hisz abban, hogy „a valódi művészet az ember pszichéjéhez férközve” felszabadítja benne a teljes élet iránti vágyat, s meggyorsítja „az ember belső átalakulásának” folyamatát – előkészíti a társadalmi forradalomra a lelkeket.²

A baloldali ifjúság szellemi nevelésének koncepciója jegyében a hazai vidéki városokban és az utódállamokban sorra szerveződnek a rövidebb-hosszabb életű avantgárd periodikák.

Az első Pécssett jelenik meg, 1920 címen, a MA-rajongó Haraszi Sándor szerkesztésében, röpirat formájában; a MA művészeti törekvéseit – mint a „pszichikai agitáció” hatásos formáját – „utánozzák” benne. Mindössze egy számot ér meg (1920. január), de nyomában csakhamar megjelenik a *Krónika* (1920. október – 1921. június). E köré szerveződik az első komolyabb hazai baloldali művészcsoport (jórészt az 1919 előtti MÁ-hoz tartozó fiatalokból): Csuka Zoltán, Molnár Farkas, Kodolányi János, Raith Tivadar, Rozványi Vilmos, Schubert Ernő; a szerkesztő Kondor László. Aztán a csoport szétszóródik: Újvidék – Bécs – Budapest lesznek az új centrumok. Raith Tivadar szerkesztésében Budapesten megindul a *Magyar Írás*, amely hét éven át (1921–1927) a fiatal alkotók legfontosabb fóruma lesz, s egyfajta „nyugatos-avantgarde” szintézis megvalósítására törekszik.

A vajdasági – különböző ajkú – fiatal alkotókat a zágrábi *Zenit* (1921–1926) tömöríti maga köré. Rendszeresen sze-

² A Bécsi Magyar Újságban (BMÚ) cikksorozatot tesz közzé *Levél a művészetről* címen; az I. rész az 1920. szeptember 10-i számban (a továbbiak: szept. 12., 16., 19., 26.).

repelnek itt a német expresszionisták, az orosz konstruktivisták és a maisták, maga Kassák is, a helyi fiatal „kísérletezők” társaságában. Ugyancsak a kassáki program jegyében indul Haraszi Sándor és Csuka Zoltán szerkesztésében az újvidéki *Az Út* (1922 – 1925), s a bécsi MA szellemében híd-szerepet kíván betölteni a jugoszláviai magyar és nem magyar értelmiségi csoportok között.³

A szlovenszkói magyar emigránsok és a már korábban is ott élő „helyi értelmiség” is hasonló céllal indítják folyóiratukat, *Tűz* címmel (1921 – 1923). Az első szám (1921. november 15.) élén Gömöri Jenő, a lap szerkesztője *Bevezetőjében* körvonalazza programjukat: „figyelemmel akarjuk kísérni a szlovák és cseh, később a román, szerb, horvát kultúra életét, evolúcióját, munkáját, irodalmát és művészetét”, s természetesen emellett elsősorban a magyar irodalom új irányait. Így már az első számban ankétot indítanak a MA művészi törekvéseiről, az „érthetőség” kérdéséről stb.⁴ Kassák versein kívül Karinthytól, Füst Milántól, Kosztolányitól és Krúdytól is publikálnak.

Kassák – érsekújvári születésű lévén – 1921 – 1922-ben szorosra fűzi kapcsolatait a szlovenszkói területekkel, s 1922 – 1923 folyamán a MA-kör többször is „vendégszerepel” Galánta – Pozsony – Érsekújvár – Rozsnyó – Kassa körzetében. Már ekkor kialakul az a „törzsgárda”, amely majd a 20-as évek végén a Munka-kör kulturális missziójának bázisa lesz: Szenes Erzsébet és Piroška, Szuchich Mária, Forbáth Imre, Hernádi (Hercz) György, Kudlák Lajos (a MA cseh-szlovákiai képviselője), Mária Béla, Mihályi Ödön s mások. Kissé lazábban és fenntartásokkal, de végig rokonszenvvel

³ E kérdésekről bővebben: J. Pašiakova: *Folyóiratok híd-szerepe* (In: *Folyamatos múlt*, Bratislava, Madách, 1981.). — Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*, Újvidék, Forum, 1975. — Haraszi Sándor: *Befejezetlen számvetés*, Bp., Magvető, 1986. — Csuka Zoltán: *A Jugoszláv népek irodalmának története*, Bp., Gondolat, 1963.

⁴ Az ankétáról lásd: G. Komoróczy Emőke: *A művészet funkciójáról és az érthetőségről*, Alföld, 1987/3.

áll Kassák mellett Lesznai Anna, Palotai Boris és Erzsí, Komlós Aladár, Vozáry Dezső köre is. Az utóbbi csakhamar Prágába kerülve, az ottani fiatal tanárköltővel, Győry Dezsővel együtt az „újarcú magyarok” szellemi atyja lesz. A prágai egyetemen tanuló magyar fiatalok (F. Šalda professzor tanítványai)⁵ a nemzetiségi autonómia és a „közép-európai sorstudat” jegyében 1924-ben megalapítják a Szent György Kört (innen ágazik el majd a „sarlósok” egyik csoportja 1928-ban, s találkozik össze a Kassák által inspirált érsekújvári ággal). Győry Dezső így tekint vissza később – *Emberi hang* című költeményében – e korszak heroikus álmaira:

S bár elkallódott messiások
gúnyján kell ezt most vallani,
vallom: nem magunk s nemcsak népünk
akartuk: többre készülődtünk:
fél Európát megváltani.

A Tűz köréhez kapcsolódó volt maisták: Mácza János, Lengyel József ugyancsak a baloldali erők szellemi együttműködését szorgalmazzák, nemzeti különbségre való tekintet nélkül.

A bécsi Ma-körbe rendszeresen járó szlovák fiatalok ugyane szellemben indítják meg Pozsonyban 1924-ben folyóiratukat, a DAV-ot, s aztán rajtuk keresztül Brnóba, majd Prágába is átszivárog Kassák hatása. A cseh Host és Pásmo avantgárd folyóiratok szintén a kulturális értékcseré szorgalmazásával kívánják a különböző ajkú nemzetiségek testvéri együttműködését elősegíteni. Kassák verseit a legismertebb cseh és szlovák költők fordítják (Novomeský, Okáli, Poničan), s lapjaikban két nyelven publikálják. A DAV köre népszerűsíti Kassák képzőművészetét, beszámolnak a MA

⁵ F. Šalda szerepéről a nemzetiségi kultúra arculatának formálásában tanítványa, Dobossy László ír méltató elismeréssel (*Šalda tanítása*; in: *Előítéletek ellen*, Bp., Magvető, 1985.).

művészeti törekvéseiről. Gáspár Endre a Pásmo 1924/8–9. számában bemutatja a MÁ-t, középpontba állítva Kassák és Déry munkásságának ismertetését. A tanulmányt átveszi a lengyel avantgárd folyóirat, a Blok is, s a varsói „modern művészek” (a Blok és Praesens köre) szintén a kulturális közeledést szeretné erősíteni Közép-Európa művészei között. Így lesz a bécsi MA a közép-európai szellemiség egyik – talán legfontosabb – összefogó és hatásokat szétsugárzó centruma, egy jövőorientált világképre épülő, a harmonikus együttműködés lehetőségét sugalló elméleti modell kialakítója.⁶

A bécsi MA munkatársi gárdája az utódállamok fiatal baloldali értelmiségéből s a forradalmi magyar emigránsok egy szűkebb csoportjából alakul ki. Az erdélyi Kahána Mózes, Reiter Róbert, a brassói Mattis-Teutsch János kezdettől fogva a MA-körhöz tartoztak; 1921 derekától Gáspár Endre, Németh Andor, Becsky Andor, Becsky Irén, majd Simon Andor, a szlovenszki Forbáth Imre, Csont Ádám és Csont Judit, Buenos Airesből Reményik László s mások lesznek a lap állandó munkatársai. 1922–1923-ban szinte kicserélődik a szerzői gárda: a régiek (Barta Sándor, Újvári Erzs, Uitz Béla, Mácza János stb.) kiválnak, s az ún. „forradalmi szocialista” Egység, Ék-csoporthoz csatlakoznak, élesen polemizálva Kassák akkor kialakított „konstruktivista” programjával.⁷ A MA köréhez pedig – a fentiekén kívül és mellett – néhány jelentős (a későbbiekben mindenképp jelentőssé váló) fiatal alkotó csatlakozik.

1923 derekától rendszeresen publikál a MÁ-ban Déry Tibor, Illyés Gyula (eleinte Illés Gyula néven küldi műfordí-

⁶ A csehszlovákiai kulturális viszonyokat, az avantgárd törekvések kölcsönhatásait vizsgálja J. Pašiaková az i. m.-ben és *Lajos Kassák* című kismonográfiájában (Bratislava, 1973; az Univerzita Komenského kiadványa).

⁷ Vö.: G. Komoróczy Emőke: *A 20-as évek Kassák-vitái* (in: *Kassák Lajos az emigrációban 1920–1926*, Csepeli Munkásotthon Olvasó Munkás Klub, 1986.).

tásait Párizsból, a kortárs francia lírát népszerűsítendő; később saját verseivel is jelentkezik, s az 1925. évi számokban már *Illyés*ként szerepel); Gerő György álnéven Gaál Gábor; Nádass József, Tamás Aladár, Szegi Pál, Vajda Sándor, Erg Ágoston, Glauber Henrik, Kállai Ernő, Pán Imre, Kristóf Károly, Mária Béla stb.⁸ Ugyanezek a fiatalok kapcsolatot tartanak a hazai (magyarországi) avantgárd folyóiratokkal is (Magyar Írás 1921–1927; Kék Madár 1923–1924; a szegedi Jel 1923–1927). Gaál Gábor 1924-ben a kassági koncepció alapján összeállítja a MA *Pesti antológiáját*, amelyben szinte az egész fiatal nemzedék – határon inneniek és túliak, „népiek” és „urbánusok” – együtt szerepel (Déry Tibor, Erg Ágoston, József Attila, Gáspár Endre, Hont Ferenc, Kristóf Károly, Mária Béla, Nádass József, Pán Imre, Reiter Róbert, Szegi Pál, Tamás Aladár, Vajda Sándor stb.).

Az emigráns fiatalok körében ekkor válik ismertté Kassák *Álláspontja*, amelyben ő egy népi alapon szerveződő, a napi politika igényeitől független, ugyanakkor a társadalmi valóságra alakítóan visszaható „szellemi elit” kialakulásának esélyeit vázolja fel. Kassák meggyőződése az, hogy szellemi

⁸ 1923. szeptemberi szám (IX. évf. 1. sz.). Illyés (Illés) Gyula: fordítások (Huidobro, Sauvage) Tamás Aladár, Glauber Henrik, Grünhut László, Déry Tibor versei. — 1923 november (IX. 2. sz.). Tamás Aladár fordításai, versei, Reiter Róbert, Déry Tibor, Nádass József írásai. — 1924 február (IX. 3–4. sz.) Reiter Róbert, Déry Tibor, Glauber Henrik, Tamás Aladár, Nádass József, Kassák versei; *Pesti antológia* (Gaál Gábor (Gerő György), Mária Béla, Pán Imre, Kristóf Károly, Pápa József). — 1924 április (IX. évf. 5. sz.). Illyés (Illés) Gyula versprózája (I–III.); Tamás Aladár, Reiter Róbert, Pán Imre, Kristóf Károly versei. — 1924 június (IX. évf. 6–7. sz.). Déry Tibor versprózái, Erg Ágoston fordításai; Gaál Gábor (Gerő György), Pápa József, Karly Ágost versei. — 1925 január (X. évf. 1–2. sz.). Glauber Henrik, Gáspár Endre, Vajda Sándor, Tamás Aladár, Nádass József versei; Szegi Pál fordításai (Rimbaud, M. Jacob, P. Reverdy, Picabia, Soupault); Illyés Gyula (Apollinaire, Éluard, Cocteau, Sauvage) fordításai. — 1925 június (X. évf. 3–4. sz., a bécsi MA utolsó száma) Gáspár Endre fordításai; Illyés Gyula, Tamás Aladár, Nádass József, Vajda Sándor versei.

húzóerőt csak olyan jól felkészült értelmiségi réteg gyakorolhat a tömegre, amely megőrzi viszonylagos autonómiáját, vagyis nem veti alá magát a napi – rövid távú gazdasági és politikai – érdekeknek.⁹ E koncepció jegyében tartja az értelmiség feladatának a nemzetiségek „békés egymás mellett élésének”, kulturális együttműködésének támogatását is.

A romániai fiatal magyar és nem magyar értelmiség egy szűkebb csoportja szintén az „avantgárd sugárzás” búvókörébe került.¹⁰

Franyó Zoltán már a forradalom előtti, budapesti MÁ-ban is rendszeresen publikált, most a MA mintájára a forradalmi beállítódású romániai magyar kisebbségi ifjúság számára saját fórumot kívánt teremteni. Az átmenetileg Bécsben megtelepült, baloldali kötődésű erdélyi fiatalok – Bartalis János, Becsky Andor és Irén, Csehi Gyula, Kahána Mózes, Ligeti Ernő, Reiter Róbert, Szentimrei Jenő stb. – a 20-as évek derekán szülőföldjükre visszatérve „beoltják” a kassáki eszmerendszerrel a romániai magyar értelmiség egy rétegét. Elsősorban az aradi–temesvári csoport marad mindvégig kapcsolatban Kassákkal, majd az ő közvetítésükkel a 20-as évek végén a kolozsvári fiatal „munkás-értelmiség” is Kassák hatása alá kerül.¹¹

⁹ Kassák: Álláspont című cikkében (MA, 1922 november) egyértelműen leszögezi a szellem viszonylagos autonómiájáról vallott nézeteit (amit már tulajdonképpen a *Levél Kun Bélához* című írásában megfogalmazott a MA 1919. júniusi számában). Az *Álláspont* 1924-ben önálló MA-kiadványként is megjelenik; Justus Pál emlékezése szerint az egész emigrációs ifjúság legfőbb „szellemi tápláléka” lett. (Magyar Műhely, 1965. december.)

¹⁰ Vö.: Sóni Pál: *Avantgarde sugárzás* (Bukarest, Kriterion, 1973).

¹¹ Erről tanúskodnak a romániai magyar, népi elkötelezettségű alkotók emlékező írásai: Csehi Gyula: *Munkásosztály és irodalom*, Bukarest, 1963. — Jancsó Elemér: *Irodalomtörténet és időszerűség*, Bukarest, 1972. — Jordáky Lajos: *Irodalom és világnézet*, Bukarest, 1973. *A Szocialista irodalom útján*, Bp., Magvető, 1973. — Méliusz József: *Az illúziók kávéháza*, Bukarest, 1971. *Kávéház nélkül*, Bukarest, 1977.

Az erősen urbanizálódott nyugati peremvidéken, Kolozsvár–Arad–Temesvár körzetében szerveződő irodalmi csoportok nem fogadták el a népi–urbánus, hagyományos–modern művészet közötti (ekkoriban mesterségesen felszítt) állellentéteket, s szorosan együttműködtek a közép-európai avantgárd központokkal, a bécsi MÁ-val és a román Contimporanullal is. Méliusz József, aki e tájról indult, mindvégig egységes hagyománynak tekinti a Gozdsu–Petelei–Tolnai–Thury Zoltán-féle örökséget és az európai szellemű, XX. századi avantgárdista törekvéseket, s büszkén vallja: „a román, magyar, német, zsidó, szerb szellemi együttélés . . . itt élő valóság volt. Nem kellett ahhoz se napiparancs, se rendelet. Az élet és a szellem humanista természete magától szabályozta . . .”¹² Ezekben a modern, mozgékony szellemű városokban szinte egyidejűleg születtek (igaz, hogy gyorsan el is lobbantak) az első világháború után az avantgárd folyóiratok: 1919–1920 Magyar Szó (szerk. Tabéry Géza), Tavasz (szerk. Zsolt Béla) (Nagyvárad); 1920: Szemle (szerk. Nagy László); 1920–1922: a kolozsvári Napkelet (szerkesztői Ligeti Ernő, Paál Árpád, Kádár Imre); majd megszűnte után némi idő elteltével Aradon Franyó Zoltán szerkesztésében 1924-ben: Genius, 1925–1926-ban: Új Genius; Szántó György szerkesztésében – ugyancsak Aradon – a Periszkóp – amelyekben a legkülönbözőbb irányzatok békésen megfértek egymás mellett.¹³ A Periszkóp a „hazai” művészeti törekvések mellett bemutatja a bécsi MÁ-t, a szovjet konstruktivista csoport munkáját és az ekkor már világhírű ro-

¹² Méliusz József: *Kávéház nélkül* (470–489. o.).

¹³ E folyóiratokról, valamint a nemzetiségi élet belső forrongásairól: Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus* (Akadémiai K., 1983., 42–69. o.). — Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*, Bp., Magvető-1985. — Söni Pál: i. m. — A romániai magyar folyóiratokról lásd a Kovács János szerkesztésében, az ő előszavával megjelent antológiákat: *Magyar Szó, Tavasz* (Kriterion, Bukarest, 1971.); *Genius, Új Genius* (Kriterion, Bukarest, 1975.); *Periszkóp* (Kriterion, Bukarest, 1980.).

mán „új művészeket” (T. Tzara, J. Vinea, N. Jancu, Brâncusi stb.). A Genius hasábjain – az 1921–1922. évi Tűz-beli ankéthoz hasonlóan – vita folyik a „modern” formák és az „érthetőség” kérdéseiről.¹⁴

E rövid életű folyóiratokat aztán az 1926 januárjában Kolozsvárott Dienes László szerkesztésében induló Korunk váltja fel.¹⁵

A Kassák-kör eleinte nagyon szoros kapcsolatot épít ki a Korunkkal, amely első korszakában a közép-európai alkotókat népfrontos szellemi egységbe igyekszik tömöríteni. Már a második számban megjelenik Kassák átfogó tanulmánya a XX. századi művészeti forradalomról: *A korszerű művészet él!* Ezzel egybehangzóan Dienes László is áttekintő képet ad az új művészeti irányokról *Művészet és világnézet* című tanulmányában.¹⁶ Aztán helyet kap itt Hevesy Iván nagyszabású értékelése *Kassák Lajos költészetéről*, s 1927–1928 folyamán rendszeresen publikálnak itt a Kassák-kör tagjai, maga Kassák is; s itt zajlik az ún. „homokóra-vita” az „új versről”.¹⁷

* * *

¹⁴ Komlós Aladár: *Kassák Lajos új versei*, Genius, 1924. 3. sz. Gáspár Endre: *Még egyszer Kassák Lajos új versei*, uo., 1924/5. – Komlós Aladár: *Új költők könyvei*, uo., 1924/6.

¹⁵ A Korunk szerepéről a romániai magyar szellemi életben lásd: Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*, Kriterion, Bukarest, 1971.; *Rólunk van szó*, Kriterion, Bukarest, 1980.; *50 éves a Korunk* (PIM és az MTA Irodalomtudományi Intézetének kiadványa, Bp., 1977.).

¹⁶ Kassák Lajos: *A korszerű művészet él!* (Megjelent a bécsi Testvér 1925 októberi számában, illetve a Korunk 1926 márciusi számában, majd önálló kiadványként a *Tisztaság* könyvében, Fischer Verlag, Wien, 1926 és Horizont Kiadó Bp., 1926.); Dienes László: *Művészet és világnézet*, Kolozsvár, 1926.

¹⁷ Hevesy Iván: *Kassák Lajos költészete*, Korunk, 1926/II. Az 1927. márciusi számban kezdődik az ún. „homokóra-vita”: Déry Tibor: *A homokóra madarai* és Kassák Lajos: *Az új versről* című írásaival. Az áprilisi számban Sinkó Ervin (*A homokóra madarai egy 3. fel-*

1925 – 1926 a bécsi emigráció felszámolásának éve. Kassák már 1924-től fokozatosan felveszi újra a kapcsolatot a hazai kulturális fórumokkal (elsősorban a Nyugattal, majd a Népszavával, a Világgal, az Esti Kurírral stb.). Azt reméli: a sterilebb „művészeti forradalmat” ismét felválthatja a konkrétabb társadalmi cselekvéssel, s a tömeggel élő kontaktusát megőrző „szellemi elit” kinevelésével alakítóan visszahathat a valóságra.

1925 januárjában még közzétesz a MÁ-ban egy összeállítást a modern francia költészetéről (Illyés Gyula, Szegi Pál fordításában *Francia antológia* címen), majd a legutolsó számban egy elméleti írást a kultúra funkciójáról.¹⁸ A szerző – Németh Andor – a kassáki eszmerendszerrel egybehangzóan kifejti: a kultúra – híd ember és ember, nemzet és nemzet között; a szétszabdaltság, az érdekekre tagoltság világában az egyetlen lehetőség és „eszköz” ahhoz, hogy az emberek megértsék a legmélyebb – biológiai, pszichikai – régiókban rejlő azonosságukat, összetartozásukat, egymásrataltságuakat. Kultúra nélkül nincs összekötő kapocs az individuális világok között.

Kassák itthon is a „kulturális nevelés” szellemében akarja folytatni Bécsben elkezdett munkáját.

A MA-körös Tamás Aladár révén már 1925 tavaszán hazajuttatja a kint felgyűlt anyagot, s áprilisban 365 címen meg is jelenik az új lap, Kassák (Kollár Imre álneven írt) bevezetőjé-

szólalómegvilágításában) és Pápa József (*Válasz Déry Tibornak*) írásaival folytatódik. A májusi számban a modernség védelmében Németh Andor (*Új világézés, új költészet*), ellenükben viszont Komlós Aladár szólal fel (*Az irodalom bukása*). A július–augusztusi öszszevont számban jön Déry válasza (*Csicsergés a homokóra körül*). E vita készítette Kassákot, hogy megírja *A hiányzó kritika* (Levél Osvát Ernőhöz) című cikkét (Korunk, 1927 december). A Korunk és a Kassák-kör kapcsolatát feldolgozta: Csaplár Ferenc: *Kassák és a Korunk* (in: 50 éves a Korunk).

¹⁸ Németh Andor: *Eldologiasodás és új művészet*, MA, 1925 június.

vel. A belső ellentétek azonban ismét (immár harmadszor) szétfeszítették a MA-csoportot; a harmadik szám helyett a fiatalok már 1925 őszén egy saját koncepciójú lapot adnak ki *Fundamentum* címmel (Kassák számozott versei mellett a maguk munkáiból állítják össze a törzsanyagot). Itt együtt van az egész fellépni készülő ifjú nemzedék: Erg Ágoston, Heves Ferenc, Hont Ferenc, Illyés Gyula, József Attila, Nádass József, Pápa József, Vajda Sándor. A *Fundamentum* még a kassáki koncepció jegyében születik; sőt, az 1925 végén ugyanezzel a szerzőgárdával megjelentetett IS is.¹⁹

1926 tavaszán Kassák kimegy Párizsba, hogy az ott élő magyar munkások körében irodalmi estet, képzőművészeti kiállítást szervezzen. Barátsága Illyés Gyulával ekkor válik egy időre személyesebbé. Illyés is éppen haza készülődik, s ígéretet tesz a „Mesternek”, hogy új folyóirata indításában számíthat rá.

1926 őszén Kassák végleg hazatelepül, s decemberben már meg is jelenti a *Dokumentumot*. Fő munkatársai (Déry, Illyés, Nádass József, Németh Andor) mellett Füst Milán, Gaál Gábor (Gerő György), Kállai Ernő, Moholy-Nagy László, Pán Imre, Zelk(ovits) Zoltán és számos külföldi alkotó szerepel a mindössze hat számot megért lapban.²⁰ Azonban csakhamar rá kell döbennie arra, hogy ha a magyar valóságra alakítóan hatni kíván, közelebb kell kerülnie a hétköznapiok realitásához.

Ezért mindjobban elmélyíti kapcsolatait az épp ekkortájt szervezkedni kezdő hazai „népi” táborral. Csatlakozik az 1927 májusában induló *Együtt* című folyóirat gárdájához, amelynek több mint egy éven át sikerül maga köré tömörí-

¹⁹ E folyóiratokról bővebben: M. Pásztor József: „Az író bele-szól...”, Kossuth 1980.

²⁰ A *Dokumentum* történetét, célját, a hazai szellemi életben betöltött szerepét bemutatja: Csaplár Ferenc: *Kassák Lajos folyóirata: a Dokumentum* (Tiszatáj, 1967/2) és *Kísérlet a MA hazai folytatására* (Literatúra, 1975/3–4. sz.). Újabban György Péter: *Kassák 1926 után, Az elsikasztott Valóság*, 1986/8. sz.

tenie az ún. „népi” és „urbánus” baloldali erőket egy népfrontos koncepció szellemében.²¹ A munkatársak pusztán névsora bizonyítja: itt valóban egy távlatos egységfront van (lett volna) kibontakozóban a hazai, a határokon túli és az emigráns baloldali gondolkodású írók körében (Barta Lajos, Barta Sándor, Bálint György, Berda József, Illyés Gyula, Déry Tibor, Gáspár Endre, Justus Pál, Fenyő László, Kassák Lajos, Kodolányi János, Nádass József, Németh Andor, Révész Béla, Szabó Lőrinc, Szakasits Árpád stb.). Kassák már 1927–1928 fordulóján kialakítja „kultúrgárdáját” az Együtt körén belül; szavalókórusa Simon Jolán vezetésével 1928. március 4-én be is mutatkozik a Zeneakadémia nagytermében, Szalmás Piroska népdalkórusa közreműködésével. A Párizsból frissiben hazatért Justus Pál Kassák-verseket szaval az esten, kritikát is ő ír a nagysikerű bemutatkozásról, melyben hangsúlyozza: a hazai munkásmozgalom nem mondhat le arról a hatalmas szellemi erőről és nevelő hatásról, amit a Kassák-kör kulturális tevékenysége jelent. Természetesen Kassáknak is fel kell adnia korábbi „sündisznóállását”, s a népfrontos koncepciót vállalnia kell.²²

Rövid időre valóban úgy tűnt: Kassák „visszatalált” a hazai munkásmozgalomba. A nyomdászok és bőripari munkások szavalókórusának vezetését vállaló Simon Jolán együtt dolgozott – többek között – Justus Györggyel, Jemnitz Sándorral, Szalmás Piroskával, Szelényi Istvánnal; sűrűn jártak előadóesteket tartani a különböző – angyalföldi, óbudai, újpesti, rákospalotai, pesterzsébeti – munkásotthonokba; részt vettek az Alkoholelleses Munkásszövetség kulturális programjának kialakításában stb.²³ Azonban a korábbi

²¹ Vö.: Agárdi Péter: *Az Együtt (1927–28)*. In: *Korok, arcok, irányok*, Szépirodalmi, 1985.

²² Justus Pál: *Kassák Lajos árnyékában* (A Független Új Művészek előadóestje), Együtt, II. évf. 4. sz. (1928. április).

²³ E kérdésekről bővebben: Kővágó Sarolta: *A magyarországi munkás-dalegyletek szövetsége* (Párttörténeti Közlemények, 1984/3).

viták csakhamar újraéledtek: Kassák most sem – mint ahogy korábban sem – volt hajlandó az aznapiság szempontjainak alávetni a tudatformáló tevékenységet. 1928 során fokozatosan kiépíti „független” kultúrstúdióját. A kultúra munkásainak feladata – a Kassák-kör felfogásában – nem a „szórakoztatás” és nem is a „mozgósítás”, hanem a közösség magasabb szintű emberi értékeinek szolgálata: közvetíteni a tömegekhez „a zseni szavát, ki előreszárnnyal egy új korba, s onnan hoz nekünk olajág-üzenetet”.²⁴

Kassák a magas szintű szellemi együttműködésben látta a „népfront-gondolat” megvalósulásának lehetőségét. Nem ringatta magát a munkásmozgalomnak a 20-as évek végén kialakult általános illúziójában: ti., hogy érkezett a „cselekvés órája”, közeledik a „világforradalom”.²⁵ Ezért nem a „rövid távú” mozgósítást célul tűző s még a munkásmozgalmon belül is egyre inkább elszigetelődő szektás „balos” csoportokhoz csatlakozott, hanem egy szélesebb tömegbázisra épülő „demokratikus”, az alulra szorított társadalmi rétegek közös érdekeit kifejező, *hosszú távú* tudatformáló munkára készült fel.

1928 tavaszán újra szorosabbra fűzi kapcsolatait a szlovenszkói ifjúsággal. A Sporni-ház az évtized végére felnövő értelmiségi és ifjúmunkás-nemzedék állandó találkozóhelye, szellemi otthona lett. A pozsonyi Turczel Lajos, Szalatnai Rezső, a gömöri Jócsik Lajos és az érsekújvári fiatalok: Andreánszky István, Brogyáni Kálmán, Csáder, László, a Dobossy-fiúk (Imre és László), Kovács Endre, Morvay Gyula, Peéry Rezső stb. a Kassák-legenda bűvkörében nőtt

sz.); *Művészet, műveltség, munkásmozgalom* című kiadvány több tanulmánya (Népszava K., 1982/83).

²⁴ Jemnitz Sándor fogalmazza meg így „a kultúra munkásainak” feladatát *Magyar zeneélet* című cikkében (Munka, I. évf. 2. szám).

²⁵ E kérdésben hasonlott meg Kassák a közvetlen forradalom illúziójában élő Tamás Aladárral és körével, a 100%-kal (vö.: *A 100% története*, Magvető, 1973., Tamás Aladár bevezetője).

fel, s készült értelmiségi hivatására.²⁶ 1928 márciusában, előadó körútra hívják Kassák kultúrgárdáját (a „szokásos” korábbi útvonalra: Galánta – Pozsony – Érsekújvár – Kassa körzetében); s az éjszakába nyúló hosszú beszélgetések, viták során eszmél rá az ifjú nemzedék arra, hogy „egy nemzeti adottságaiban veszélyeztetett kisebbség önvédelmi harca a szocializmus legelemibb tantételei közé tartozik” – amint azt Balogh Edgár később visszaemlékezéseiben írja.²⁷

Így hát természetesnek tűnik, hogy Kassák a szülőföld ifjúsága révén mind közelebb kerül a nemzetiségi problémákhoz, s a megoldás útját a demokratikus együttműködésben jelöli meg. Támogatja a népi alapon szerveződő ifjúsági csoportok munkáját, s a hazai és a határokon túli fiatalok együttműködését koordináló fórumok kialakítását.

Az ún. „népi mozgalom” első demonstratív megnyilvánulása az 1928. május 20-án (Martinovicsék kivégzésének évfordulóján) rendezett Ady-emlékünnepe (az Ady-sír megkoszorúzása, majd a Zeneakadémián nagyszabású műsoros est). „Az állami határookra való tekintet nélkül” minden magyar (a szlovenszkói, kárpátaljai, zágrábi, kolozsvári, valamint a pécsi, szegedi, debreceni, miskolci, pápai, szolnoki stb.) diákalakulat képviselteti magát, jelen vannak a pesti Bartha Miklós Társaság (továbbiakban: BMT) küldöttei és az Eötvös-kollégisták (köztük az ún. „Kassák-katonák”). Az ünnepség mindennél fényesebben bizonyította: Ady valóban

²⁶ Erről a korszak szellemi életét megidéző visszaemlékezések egyértelműen tanúskodnak: Balogh Edgár: *Hét próba*, Magvető, 1981. Csanda Sándor: *Harmadik nemzedék*, Bratislava, 1971. Dobossy László: *Kassák Lajos és szülőföldje* (in: *A középeurópai ember*, Magvető, 1973.). Kovács Endre: *Korszakváltás*, Magvető, 1981. Peéry Rezső: *Malomkövek közt, München*, 1977. Szalantai Rezső: *Arcképek, háttérben hegyekkel*, Szépirodalmi, 1969.; Uő: *A szlovák irodalom története*, Gondolat, 1964. Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén*, Tatra, Bratislava, 1967.; Uő: *Hiányzó fejezetek*, Madách, 1982. Ez volt a Sarló című kiadvány több visszaemlékező írása, Kossuth–Madách, 1978.

²⁷ Balogh Edgár: i. m. 73–74. o.

ifjú szívekben él, s a szellemi örökségéhez tartozó közép-európai gondolat élőbb és aktuálisabb, mint valaha.²⁸

A szlovenszkói ifjúság kezdeményezéséhez lelkesen csatlakozik az „erdélyi radikális fiataloknak” az a csoportja, amely az 1926-ban Marosvécsen alakult Helikon-körből kiválva, a volt avantgárdisták (Bartalis János, Ligeti Ernő, Franyó Zoltán, Kahána Mózes, Szántó György, Reiter Róbert, Szetimrei Jenő stb.) köré szerveződik, s a Romániában élő nemzetiségekkel, valamint az anyaországiakkal a „plebejus alapokon” épülő kulturális kölcsönkapcsolatok kialakítását szorgalmazza.²⁹ E célból folyóiratot is indítanak (Híd, 1927–1928), amelynek *Beköszöntőjében* Szetimrei Jenő így jelöli meg célkitűzésüket: „Az új sínekre induló erdélyi magyar irodalom, híven az ősi föld hagyományaihoz, először a vele együtt élő népek felé nyújtott testvérkezet, és első kötelességének érezte a faji és felekezeti határfalak félretolását”.³⁰ E program jegyében Adynak szentelik az 1927. novemberi számot (születésének 50. évfordulója alkalmából), s az 1928. májusi „koszorúzásra” nemcsak küldötteiket, hanem köszöntő írásaikat is elküldik.

1927–1928 folyamán a volt bécsi MA-kör kulturális nevelési programja nyomdokain haladva a romániai magyar fiatalok is kiépítik a nagyobb városokban (Arad, Temesvár, Kolozsvár) a munkásmozgalmon belül a szavalókórus-hálózatot. Az ún. Stúdió Társaság (a Művészetkedvelők Szabad Egyesülete) figyelemmel kíséri a legújabb művészi törekvéseket, s Vajda János-, Ady-, Babits-, Kassák-verseket tart állandó „repertoárján”, valamint Bartalis János, Szentimrei Jenő kórusra hangszerelt, „kassákos” szabad verseit. Dienes László, Kaczér Illés, Ligeti Ernő s mások a hajdani Galilei-kör szellemében munkás-szabadiskolákat szerveznek, s az

²⁸ Az Ady-ünnepség anyagát, az erre az alkalomra készült tisztelegő írásokat egy hatvanoldalas antológiában jelentették meg (*Ifjú szívekben élek*, 1928).

²⁹ Erről bővebben: a 11. és 13. jegyzetben idézett művek.

³⁰ Idézi: Pomogáts Béla i. m. 20. o.

1920-as évek végére itt is felnő az az új nemzedék, amelynek egyik legfontosabb emberi-költői példaképe a munkássorsból magát a Szellem legmagasabb ormaira „felverekedő” Kassák (Csehi Gyula, Jordáky Lajos, Méliusz József, Salamon Ernő stb.).³¹ Ezek a fiatalok a nemzetiségi egyenrangúság alapján keresik a kulturális együttműködés lehetőségét a romániai magyar és nem magyar ajkú lakosság között.

1928. augusztus 3 – 13. között a szlovenszkói magyar fiatalok Gombaszögön rendezik (ekkor már kétéves múltra tekintő) regőstalálkozójukat. A cserkészmozgalom eddigi hagyományával szakítva, népi elkötelezettségük jeleként most tűzik fel zászlajukra a sarlót (s ettől kezdve nevezik magukat „sarlósoknak”). A Kassákkal már korábban is szoros kapcsolatot tartó érsekújvári – pozsonyi csoport meghívja az első Sarló-tanácskozásra (1928. szeptember) a Mestert, aki magával hozza épp akkor induló folyóiratának, a Munkának első (1928. szeptemberi) számát. Ennek élén olvasható Kassák *Beköszöntője*, amely kijelöli az új nemzedékre váró legsürgetőbb feladatokat: „Ön- és valóságismeretre van a tömegnek szüksége mindeneelőtt, és sokoldalúan képzett, intellektuálisan és érzelmileg fejlett vezetőkre”, akik „gondos és céltudatos munkával” belülről emelik, „magasabb eszmei szintre kényszerítik”. Különbö a tömeg elvész az aznapiság szempontjai között, s szem elől téveszti távlati céljait. Kassák tisztában van vele: „Ahhoz, hogy a munkásság szocialista politikát csinálhasson, meg kell ismerkednie az élet sokoldalúságával”, Ezért adja ki az új jelszót: „Valóságismeretet tehát!”

E program jegyében indítja a Munka szociográfiai rovatát (Egy nap életemből címen), s alakítja ki a kisebbségi (erdélyi, szlovenszkói) „szociográfiai munkacsoportját”. Riportjaikkal, verseikkel, elbeszéléseikkel legsűrűbben szerepelnek itt: Andreánszky István, Farkas Ödön, Kossán Klára, Reininger József, Szenes Erzsi és Piroska; az állandó munka-

³¹ Vö.: 11. jegyzet.

társak közül többen rendszeresen publikálnak itt is és a Korunkban is (Bánáti Oszkár, Bányai László, Berkó Pál, Forbáth Imre, Kaczér Illés, Mihályi Ödön, Morvay Gyula, Murányi-Kovács Endre, Palotai Boris és Erzsi, Sáfáry László, Sellyei József, Szalatnai Rezső stb.). Ugyancsak a valóságfeltáró munkát, a jelenségek összefüggéseinek tudatosítását szolgálják a szociológiai, közgazdasági, szociálpszichológiai s egyéb írások.³² Szó esik itt „a magyar földmunkásság mozgalmairól”, a szétzilált családok szociális helyzetéről, a munkanélküliségről, az „egykeről” stb. Kassák maga is szociográfiai regények írásába kezd; a „város peremének” életét, a perifériák lakóinak kiszolgáltatottságát örökíti meg (*Napok, a mi napjaink* (1928); *Angyalföld, A telep, Munkanélküliek* stb. (1929–1930)).

A BMT 1928 őszén „faluszociálpolitikai bizottságot” alakít, melynek feladata a parasztság helyzetének, életkörülményeinek vizsgálata.³³ Velük egyidejűleg, szintén a „valóságfeltáró” program jegyében kezdenek szervezkedni a Szegedi Fiatalok (egyrészt a volt maista Hont Ferenc, Berczeli Anzelm Károly a kezdeményezők, másrészt pedig Buday György, aki 1928/29 telén Londonban megismerkedik az ún. „agrár-settlement mozgalommal”), s 1929 tavaszán a pécsi, a pápai, a pesti és más hazai diákcsoportokkal együtt kialakítják tanyakutató programjukat.³⁴

Az ún. Erdélyi Fiatalok (az Erdélyi Helikon ifjú székely csoportja, a népi orientációjú „második helikoni nemzedék”) ugyancsak 1929-ben indítja az ún. „Vallani és vállalni”-vitát, Berde Mária és Kacsó Sándor „polémikus szenvedélyű” írá-

³² A Munka elméleti írásainak legsűrűbben szereplő szerzői: Beregi Tivadar, Falus Ervin, Faragó Endre, Gró Lajos, Hort Dezső, Jócsik Lajos, Juhar Nándor, Kalmár György, Nádas Endre, Ranschburg Andor, S. Pataki István, Szántó Hugó stb.

³³ Vö.: Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság*, Kossuth, 1981 (58–66. o.).

³⁴ Ezekről részletesebben lásd: Csaplár Ferenc *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*, Akadémiai K., Bp. 1967.

saival.³⁵ Ez a vita vezet azután a szociográfiai irodalom felvirágzásához,³⁶ a többi népi csoportosulással (Sarló, BMT, Szegedi Fiatalok) való szorosabb együttműködéshez. Az „idősebb kezdeményezőkhöz” kapcsolódva itt is felsorakozik egy új, harcos, a népi ügynek elkötelezett ifjú nemzedék: Bözödi György, Horváth István, a Jancsó-fivérek (Béla, Elemér), Kacsó Sándor, Méliusz József, Szabédi László, Szemlér Ferenc s mások.

1929 tavaszára tehát „kinevelődik” a népből magából az az értelmiségi réteg, amely elsődleges feladatának a valóság megismerését tartja, hiszen ez az első (és nélkülözhetetlen) lépés a valóság megváltoztatásához, egy új társadalmi rend megteremtéséhez.

A Sarló 1929. március 20-án (a Tanácsköztársaság kikiáltásának 10. évfordulója előestéjén) szervezett nagyszabású kultúrestje – amelyre a Kassák-kört is meghívják – ezt az új programot hivatott deklarálni. A megnyitót az érsekújvári – a Kassák-körhöz szorosan kötődő – Brogyáni Kálmán tartja: ünnepélyesen bejelenti, hogy elfogadják és vállalják a rájuk váró történelmi szerepet: a szocialista társadalom szellemi előkészítését. Az esten megvitatják a Sarló egész eddigi tevékenységét, melynek központjában „a közép-európai népek kulturális együttműködése”, a „kis nemzetek konföderációjának” eszméje állt és áll a továbbiakban is. Ennek segítése érdekében javasolják, hogy Pozsonyban szláv–magyar olvasóklubot létesítsenek; Nejedly Zdenko prágai egyetemi tanár pedig felajánlja a Var, a Plan, a Red, a Tvorba című folyóiratokat magyar irodalmi (esetleg kétnyelvű) publikációk számára. Magyar részről a kapcsolatok gondozására felkérlik a Nyugatot, a Munkát, a Századunkat és a kolozsvári Korunkat; személy szerint Babitsot, Kassákot, Kosztolányit és Móriczot.³⁷

³⁵ Vö.: Pomogáts Béla: i. m. 170–171. o. Kántor Lajos: *Erdélyi írástudók egy vita tükrében*, Utunk, 1981/10. sz.

³⁶ Vö.: Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*, 320–370. o.

³⁷ Balogh Edgár: i. m. 115–120. o.

1929 nyarán a szlovenszkói ifjúság többnyelvű nemzetiségi diáktábort szervez, ahol a résztvevők egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a kisebbségekre hídszerep vár, amit csak akkor tölthetnek be, ha reális együttműködést keresnek az utódállamok népeivel.³⁸ Balogh Edgár a *Vetés* 4. számában (1929. szeptember) beszámol a radovi diáktábor munkájáról, s büszkén nyugtázza: „a fejlődés a Duna körüli kis államok közeledésén keresztül autonóm nemzeti egységek békés konföderációja felé gravitál”. Ugyane számban találjuk a nyolc szociográfiai csoport nyári munkájának értékelését, valamint Csáder László (a Budapesten tanuló iparművészeti főiskolás) cikkét *Kassák Munka-köréről*, amelyben példaként mutatja be a Kassák-körben folyó komplex kulturális munkát és gazdag szociográfiai tevékenységet.

Csáder cikkéhez szorosan kapcsolódik Kodolányi János írása: *A kisebbségi magyarok arca*, melyben ő is „az autonóm nemzeti egységek békés konföderációjának” megteremtéséhez szükséges „szellemi egység” fontosságát hangsúlyozza, a Szegedi Fiatalok, a BMT és az Erdélyi Fiatalok programjával egyezően. A BMT 1929. december 15-re összehívott kongresszusán a hazai (munkás és paraszt) fiatalok, a vajdasági, romániai, csehszlovákiai magyar küldöttek is egyhangúan elfogadják és vállalják a hídszerepet, „amelyen keresztül a magyar szocialista munkásság, a Dunántúl kispasztyja és zsellérje . . . Közép-Európa új államszövetségének letéteményesévé válhat”.³⁹ Egy népi alapon szervezett Duna-medencei konföderációs állam ideálképe lebeg szemük előtt.

Az 1930. március 15-i ún. „koszorú-botrány” után a hivatalos Magyarország mind a Sarlót, mind az Erdélyi Fiatalokat hazaárulónak minősíti, s rendszeresen, egyre élesebben

³⁸ Nagyidai Ernő: *A Sarló kapcsolata a cseh és szlovák haladó mozgalmakkal* (in: *Ez volt a Sarló*).

³⁹ Vö.: Sebestyén Sándor: i. m. 132–137. o.

támadja őket.⁴⁰ Ennek ellenére 1930 nyaratól kezdve még szorosabbá válik a „népi fiatalok” együttműködése. A Sarló nyári vándorlásaihoz készített, a szociális nyomor feltárására irányuló kérdőíveket átveszik a Szegedi Fiatalok, az Erdélyi-Fiatalok, sőt a prágai egyetemi hallgatók „szociográfiai különítménye” is. Balogh Edgár 1929 őszén készített kárpátaljai szociográfiai riportja (*Tíz nap Szegényországban*)⁴¹ lesz a minta a gyűjtött anyag feldolgozásához, jóval megelőzve a műfaj hazai felvirágzását. A falukutató munka eredményeit a Korunkban, illetve Kassák Munkájában publikálják a fiatalok.

1930 derekán a Századunk ankétján (*Az ifjúság seregszemléje*) Kassák egy valóságközeli, megvalósítható program kitűzését sürgeti: „Akik hisznek a szociális átalakulás lehetőségében, azok a végcél jelszavai mellé állítsák fel a részletkövetelések jelszavait is, és ezeknek a követeléseknek a realizálására szervezzék össze mozgalmukat”.⁴² A Munka-kör e program jegyében alakítja ki Gró Lajos irányításával szociófotó csoportját: „nem meghatni, hanem dokumentálni és állásfoglalásra készíteni” akarnak. Ennek nyomán az Erdélyi Fiatalok és a sarlósok is megszervezik szociófotó-gárdájukat, majd szavalókórusaikat is (Simon Jolán kóruskönyve alapján állítják össze anyagukat).

1930 őszétől a sarlósok rendszeresen tartott „péntek estein” heves viták folynak a „kisebbségek kultúraautónómiája” és az ún. „közép-európai föderáció” kérdéseiről, lehetőségeiről. Brogyáni Kálmán, Nagyidai Ernő, Kovács Endre, Peéry Rezső s gyakran maga Kassák tart előadást a pozsonyi Munkásakadémián, s a Sarló meghívására 1930/31 telén a Munka-kör kultúrgárdája gyakran jár át Pozsonyba vendég-

⁴⁰ A „koszorú-botrányt” minden emlékező írás mint fontos fordulópontot tartja számon (vö.: 26. jegyzet).

⁴¹ In: *Dunavölgyi párbeszéd*, 32–64. o.

⁴² Idézi: Sebestyén Sándor: i. m., 181. o.

szereplésre.⁴³ Az Erdélyi Fiatalok – átmenetileg – szintén szorosabbra fűzik kulturális kapcsolataikat a Kassák-körrel.

* * *

Azonban a történelmi helyzet, a sztálini Szovjetunióban kialakított politikai koncepció egyelőre lehetetlenné tette a „népfrontos gondolat” és a „közép-európai gondolat” kibontakozását. A proletariátus hosszú távú, kétségtelenül lassú, szívós szellemi nevelését preferáló Kassák-körre mind bizalmatlanabban tekintett az illegális KMP vezérkara. A moszkvai magyar írócsoport által készített ún. „platformtervezet” – amely méltatlan sebeket ejtett József Attilán, Móricz Zsigmondon, Kodolányi Jánoson, sőt az egész hazai „népi” táboron – Kassákot is gyanússá tette a baloldali csoportosulások szemében, így kapcsolatai fokozatosan meglazultak mind a Sarlóval, mind a romániai Korunkkal. Ő azonban magános farkasként, kitartva korábbi nézetei mellett, folytatta a Munka hasábjain küzdelmét a „szociális ember”, a „kollektív individuum” neveléséért s a tágabb értelemben vett „társadalmi forradalom” előkészítéséért, valamint a határokon túli baloldali ifjúsággal kialakított kapcsolatai megtartásáért.⁴⁴

⁴³ Kassák és a Sarló kapcsolatáról a pozsonyi Irodalmi Szemle 1967/3. sz. tesz közzé értékes dokumentumokat; újabban: Turczel Lajos: *Kassák Lajos és szlovákiai kapcsolatai* (Irodalmi Szemle, 1987/3. sz.).

⁴⁴ E belső vitákról, a Kassák-csoport fokozatos elszigetelődéséről bővebben lásd: G. Komoróczy Emőke: *Kulturális nevelés a munkásmozgalmon belül* in: Tanárképzés és tudomány ELTE ÁITFK 1986.